

МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ДУМКА ПОЛТАВЦІВ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Полтава другої половини ХІХ — початку ХХ ст., на відміну від Харкова й Києва, не мала свого університету. Тому дослідженнями на мистецтвознавчій ниві займалися ентузіасти, подібно письменнику й літературному критику В. Горленку чи етнографу С. Кульжинському, співробітникам статистичного відділу Полтавського губернського земства, членам Полтавського сільськогосподарського товариства й Полтавської вченої архівної комісії В. Василенкові, І. Зарецькому, С. Лисенку, О. Русову, О. Сластьону.

З початком ХХ ст. полтавці, котрі займалися вивченням мистецького минулого чи його носіїв, передусім приваблювали національна орнаментика й архітектура. Йдучи по незораній ниві, вони з'ясовували генезу, досліджували тяглість та використання потужних і позиточних мистецьких пластів у сучасному житті.

Саме під таким кутом ставилася чільна проблема щодо підтримки і розвитку народної артистичної творчості на кустарному з'їзді 1901 р. в Полтаві. Головними доповідачами були письменниця і громадська діячка Олена Пчілка, мистець, знавець народної творчості та ілюстратор шевченкових «Гайдамак» Опанас Сластьон. Доповідь була присвячена історії та сучасному стану української орнаментики. Цим вони закладали підвалини вивчення орнаментики мистецтвознавчою наукою (щоправда до цього були публікації Хведора Вовка, популярні альбоми Олени Пчілки, Пелагеї Литвинової, Полтавського земства за 1883 р., альбом про писанки приватного музею К. Скаржинської за 1899 р.).

О. Пчілка й О. Сластьон за 1900–1910-ті рр. опублікували багато мистецтвознавчих матеріалів. О. Пчілка найбільше їх зреалізувала у журналі «Рідний край», а О. Сластьон у різних органах преси й навіть в окремому виданні «Малюнки Т. Г. Шевченка» (СПб, 1911. Вип. 1). Мистець висловив ряд оригінальних і цінних у концептуальному відношенні своїх міркувань про творчу еволюцію Великого Кобзаря як гравера й артиста-майлера, його місце в

українській мистецькій спадщині. Критик мистецтва пише: «Шевченко й тут одчинив кріпко забиті ворота нашого національного шляху і через них ми побачили, що шлях той хоч і непроптаний, але широкий і позиточний» [1]. Далі він зазначає: «Шевченко перший своїми малярськими творами показав, що Україна мала свою історію, і що сюжети її варті того, щоб на них зупинялись художникам» [2]. І, закінчуючи статтю, констатує: «що вже осьде минуло цілих півстоліття, як умер сей, все своє коротке життя люто мордований і тяжко нещасливий чоловік, але ті гадки, які він вогненно голосив на весь світ, не зважаючи ні на які перешкоди й заборони, все ширяться й ширяться, а цікавість до його славетного ймення поміж всесвітньою людністю все збільшується» [3].

Завдяки О. Сластьону Полтавське земство у перші два десятиріччя ХХ ст. видало великий альбом «Мотивы малороссийского орнамента» (СПб, 1907. ХХ табл.) та серію невеликих альбомів «Украинское народное творчество» (СПб; М., 1912–1913). Вони присвячені вишиваним рушникам і хусточкам, народним килимам, гончарським виробам, різьбленим виробам з дерева, пряничним формам і кахлям. Серію підготував і уладнав археолог й етнограф І. Зарецький. Крім названих видань, на Полтавщині вийшов ще один невеликий альбом, побудований на зразках творчості талановитої молодой вишивальниці Н. Батрак (Зіньків, 1914. 10 табл.).

На ці ж роки припадає активна наукова діяльність уродженців краю: мистецтвознавця і археолога Миколи Макаренка, поета й мистецького критика М. Філянського, літератора й дослідника народної архітектури Г. Коваленка, а також мистецтвознавця й історика В. Щербаківського, котрий з 1912 р. перебував на службі у Полтавському земстві. Наукові інтереси цих діячів українства зосереджувалися переважно на питаннях з національної архітектури.

Одна з перших публікацій М. Макаренка була присвячена Покровському храму в Ромні, зведеному на кошти останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського (Искусство и художественная промышленность. 1901. № 8). Вчений аргументовано пропонував, з огляду на мистецьку цінність й неперевершену красу церкви, зберегти її для нащадків. Згодом, у Полтавському церковно-археологічному комітеті вирішили перевезти храм до Полтави. 1908 р. вперше в Україні здійснили музеєфікацію визначної архітектурної пам'ятки.

М. Макаренко, мешкаючи у Петербурзі та в Києві, любив приїздити на Полтавщину, і брав найдіяльнішу участь у розкопках, досліджував мистецькі твори. Його належить, зокрема честь визначення нової культури в археологічній науці, названої ним — роменською (VIII–X ст.).

Продовжуючи сімейну традицію щодо вивчення краю та ролі мистецьких пам'яток у житті нашого народу, Микола Філянський є автором кількох мис-

тецтвознавчо-есеїстичних матеріалів. Він, слід за В. Горленком, П. Мартиновичем, О. Сластьоном, акцентує увагу на національних особливостях культурного українського мистецтва, потребі їх збереження. Єпархіальне начальство та місцеві священники, за словами М. Філянського, найбільш завинили, бо вони по-варварськи знищують пам'ятки архітектури, спалюють старовинні ікони, книги, підризники, золотошвейні тканини, обручі й інше начиння, замінюють давні іконостасні комплекси на новомодні, трафаретні зі строкатим колоритом (Наследие Украины. Очерк малорусского народного творчества // Искусство. 1905. № 3).

У статті «Будущее украинской архитектуры», опублікованої спочатку в журналі «Украинская жизнь» (1913. № 2) М. Філянський закликає дослідників глибше вивчати національну спадщину, вивчати пам'ятки Густині, Переяслава, Чернігова, Лютецьки, Лубен, Сорочинців, Києва й наслідки цих вивчень трансформувати в будівництві згідно естетики нового часу. Архітектура «мусить відповідати своїй добі. Для цього їй конче потрібно насамперед звільнитися від бутафорських прийомів і підійти до спадщини минулого в усьому обсязі її і не з вузько-археологічним масштабом, з очима митця, котрий добре усвідомлює відповідальність своїх кроків» [4].

Народне житло займало чільне місце у студіях Грицька Коваленка. Він здійснив багато замальовок хат, їх планів, проводив досліди та історичні порівняння з аналогічними спорудами слов'янських народів, фіксував назви різних частин хат, етимологію слів. Основна його праця «Про український стиль і українську хату» присвячена взаємозв'язку українського стилю з генезою хати, в якій свій виклад автор подає на широкому культурологічному тлі й використовує історико-порівняльний аналіз (Українська хата. 1912. Березень–квітень).

Як фахівець, Вадим Щербаківський багато публікувався у різних українських періодичних виданнях. У допoltавський період його теми були пов'язані з церковною старовиною, пам'яткою докняжої України — Лопушанським Світовидом, творами Тараса Шевченка. 1910 р. вийшла друком перша синтетична праця в Україні про архітектурну спадщину різних народів (Архітектура у різних народів і на Україні. Львів; Київ, 1910. 254 с.). У передмові автор пише: «я відважився до великої сім'ї всіма признаних архітектур ввести нового члена, нового товариша, забутого і зневаженого, споневіряного і майже знищеного — а власне — українську архітектуру» [5]. Завершуючи розділ про нашу архітектуру, мистецтвознавець резюмує, що український народ має «чужим показати своє, зуміти виявити прилюдно ті наші внутрішні скарби, котрі тяжка неволя та безпросвітна доля загнали далеко-далеко, в самі таємні кутики нашої душі, нашої багато обдарованої артистичним почуттям психіки» [6].

З найголовніших праць полтавського періоду (1912–1921 рр.) В. Щербаківського слід назвати ілюстрований альбом «Українське мистецтво» (Львів;

Київ, 1913). Двомовне видання (рівною й французькою) з титульною сторінкою роботи В. Кричевського викликало справжнє зацікавлення шанувальників мистецтва. Названі праці мистецтвознавця належать до того періоду, коли наша національна мистецтвознавча наука в умовах бездержавності тільки відроджувалася. І тут В. Щербаківський виступає як піонер, який разом зі своїми колегами заклали підмурки для наукового вивчення різних царин української архітектури і мистецтва.

За 40 років, тобто з 1886 по 1917 р., регіональна мистецтвознавча думка на Полтавщині плідно опрацьовувала національну мистецьку спадщину, сучасний стан розвитку народних промислів. Але найліпше це було зроблено у перші два десятиріччя ХХ ст. Наукові дослідження проводили фахівці, ентузіасти й патріоти з Полтави, Миргорода, Лубен і Гадяча.

1. *Сластьон О.* Шевченко у мистецтві // Малюнки Т. Шевченка. — Спб, 1911. — С. 13.
2. Там само. — С. 14.
3. Там само. — С. 14.
4. *Філянський М.* Майбутнє української архітектури // Хроніка–2000: Укр. культурологічний альманах. — Київ, 1994. — Вип. 1–2. — С. 159.
5. *Щербаківський В.* Архітектура у різних народів і на Україні. — Львів; Київ, 1910. — С. 3.
6. Там само. — С. 252.